

РОЛЬ МУЗЕЮ ІСТОРІЇ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ В ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ, ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДУХОВНОЇ ЄДНОСТІ ПОКОЛІНЬ

Інтеграція України до світового співтовариства супроводжується складним і багатоаспектним процесом відродження національної свідомості та історичної пам'яті народу. В його основі - звернення до історичних витоків, відновлення традицій і духовних цінностей нації. Значна роль у цьому процесі належить музеям, як скарбницям духовної спадщини, центрам культурно-духовного відродження народу, що сприяють гуманізації суспільства, ствердженню української нації, як самостійної одиниці світової спільноти. Сьогодні в Україні склалася доволі неоднозначна ситуація, пов'язана з девальвацією і руйнацією норм, які десятиліттями регулювали життя і відносини людей. Формування ж нової системи ціннісних координат позначається глибокою суперечністю, що в свою чергу вимагає пошуку нових культурних парадигм. В умовах переходу від однієї соціально-політичної системи до іншої музейні установи зазнають значних змін, що зумовило необхідність теоретичного осмислення та всебічного аналізу трансформації музею як соціокультурного інституту в контексті глобалізаційних процесів і пов'язаних з ними агресивних інокультурних впливів.

Сучасний стан суспільно-політичного, соціально-економічного, культурного розвитку країни потребує нового змістовного наповнення діяльності традиційних музеїв. В контексті трансформаційних соціокультурних процесів, що відбуваються у вітчизняній культурі, формується новий тип музею, основні функції якого - акумулювання, збереження, популяризація національної та світової історико-культурної спадщини - мають бути адекватним вимогам часу.

Незважаючи на ґрунтовні наукові дослідження музейної проблематики (розширення соціальних функцій - О. Ванслова, М. Гнедовський, В. Дукельський, А. Дьячкова, І. Іксанова, Н. Макарова, Д. Равикович, А. Фролов, концепції музейного предмета - В. Арзамасцев, В. Кондратьєв, А. Разгон, музейний менеджмент і маркетинг - Б. Лорд,

Т. Юрєнева), доводиться констатувати, що сутність, характерні особливості трансформації музею як соціокультурного інституту, його роль і місце в контексті національних та глобалізаційних процесів досліджені недостатньо.

Глобальні соціально-економічні зрушення, що відбуваються в сучасному суспільстві, ставлять систему освіти в низку найважливіших соціальних інституцій та покладають завдання у галузі відродження і формування загальнодержавних цінностей, національної свідомості, значущості української нації в масштабах загальносвітової історії, політики та культури.

У Законі України «Про музеї та музейну справу», прийнятому 29 червня 1995 р., зазначено, що «музеї як культурно-освітні та науково-дослідні заклади призначені не тільки для вивчення, збереження та використання пам'яток матеріальної і духовної культури, але й для прилучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини» [5, С. 8-9].

Питання про роль музеїв у суспільстві вперше розглядалось у 20-х роках ХХ століття. У працях учених-музєєзнавців М.Ф. Біляшівського, Ф.Л. Ернста, Ф.І. Шміта, І. Свенціцького, В.В. Дубровського та інших порушено широке коло питань музейної справи, наголошено на їх значенні у збереженні та дослідженні національних пам'яток. Багатий фактичний матеріал з історії музеїв, опису їх колекцій, наукові експозиційні пошуки розкрито у працях В. Бірюкова, Н. Курінного, В. Щепотьєва, В. Щербаківського [14]. Перші спроби узагальнити процес розвитку музейництва в Україні здійснилися у працях М.М. Бондаря, Г.Г. Мезенцевої, М.М. Славіна, Ю.А. Омельченка, П.Т. Тронька. Як відомо, музеям належить провідне місце серед установ культури. Аспекти діяльності музеїв як засобів акумулювання, зберігання і трансформації національної та світової історико-культурної спадщини всебічно висвітлено в зарубіжній (І. Аве, М.А. Аріарський, Г.П. Бутіков, К.М. Газалова, М.Б. Гнедовський, А. Зак і ін.) та вітчизняній літературі (Г.Г. Мезенцева, Ю.А. Омельченко) [2, 3, 6, 10, 15]. В Україні за останнє десятиліття діяльність музеїв вивчалася вченими переважно з історичної та мистецтвознавчої позицій.

На думку Т.Ю. Белофастової, музеєзнавцями Л.І. Баско, Л.О. Гайдою, Н.І. Капустіною, О.О. Машенко, Т.Г. Митрофановою, І.А. Піддубним та іншими узагальнено здебільшого досвід роботи з

відвідувачами [1], проте власне педагогічні аспекти роботи цих закладів, їхні освітньо-виховні можливості, педагогічні засади діяльності практично не вивчалися. В умовах модернізації освітньої галузі, розвиток музейної справи відкриває нові можливості для виконання основних функцій: навчальної, науково-дослідницької, науково-методичної та інформаційно-аналітичної. Останнім часом до наукового обігу введено термін «музейна педагогіка» як поняття, що відображає новий етап у реалізації освітньо-виховного потенціалу музею та розглядається вітчизняними вченими як нова галузь педагогічної науки, яка має міждисциплінарний характер, перебуваючи «на перехресті» музезнавства, соціальної педагогіки та педагогіки дозвілля [1, 16]. Музейна педагогіка - це «галузь педагогічної науки, яка побудована на основі науково-практичної діяльності й орієнтована на передачу культурно-освітнього досвіду в умовах музейного середовища» [1, с. 20].

У діяльності будь-якого сучасного музею наявні й педагогічні аспекти, що спричинило виникнення спеціальної наукової галузі музейної педагогіки. Проте в педагогічному музеї «педагогічне» виступає не аспектом, а становить головний зміст його колекцій. Розвиток науки і техніки на початку ХХ століття значною мірою зумовив ставлення до музею як науково-дослідної установи. Це визначило принципи комплектування музейних фондів і методи їх експонування, що виявилось зокрема у створенні нових експозицій на основі класифікаційних систем, прийнятих у наукових дисциплінах відповідного профілю. В Україні створюються органи управління музеями, виробляються правові засади їх діяльності, видаються декрети про організацію, охорону і збереження музейних установ. На Заході трансформаційні процеси в музейних установах відбувалися під впливом стрімкого розвитку науки і техніки, який зумовив становлення інформаційного суспільства. У той же час на трансформацію українських музеїв у ХХ - на початку ХХІ століття впливали політичні, соціальні, економічні фактори, тому вона мала свої, специфічні особливості, зумовлені, з одного боку, тоталітарним та посттоталітарним режимом (1917-1991), з іншого, - переходом до демократичної форми правління (1991-2006).

В добу тоталітаризму вітчизняні музеї втратили статус наукових установ, перетворившись на ідеологічні установи, діяльність яких

визначалась директивами керівних органів і постановами ЦК КПРС. Пріоритетними напрямками їх діяльності були політико-освітня та пропагандистська робота, що деформувало інші напрямки музейної діяльності. Пропаганда комуністичної, партійної ідеології як основний вид музейної діяльності призвела не тільки до односторонності комплектування фондів, а й до вилучення з музейних колекцій матеріалів, що не відповідали політичним догмам.

Політика гласності і демократизації суспільства у другій половині 80-х - початку 90-х років ХХ століття зумовила концептуальні зміни в музейній справі, серед яких слід назвати відмову від класових критеріїв та "естетичної пропаганди" і звернення до загальнолюдських цінностей, історико-культурної спадщини, розвитку естетичного смаку і творчої уяви. Формується нова концепція освітньої діяльності музею як комунікативної системи, характерної для країн Заходу.

Відмова від жорсткої ідейно-інформаційної спрямованості змінила характер відносин між музеями та їх відвідувачами, останні почали сприйматись як рівноправні партнери в роботі музейних установ.

1991 року Уряд України проголосив курс на розбудову демократичної держави з ринковою економікою. Цей період визначається дослідниками як перехідний і характеризується нестабільністю, пов'язаною із зміною структури, норм і функцій головних соціальних інститутів, серед яких важливе місце належить музейним установам. Назріла потреба переосмислити сутність діяльності музею. Трансформація музеїв у зарубіжних країнах відбувається на фоні і під впливом розвитку інформаційно-комунікативних технологій, тоді як вітчизняні музеї зазнають аналогічних змін внаслідок дії специфічних соціокультурних факторів - становлення нових форм власності, що формує нову соціальну структуру.

Особливого значення музейні установи набувають з огляду на кризові явища в суспільстві, зумовлені соціально-економічними і політичними трансформаціями, що призвели до багатьох негативних наслідків: нівелювання культурних, суспільних та моральних цінностей.

В основу сучасного розуміння музею покладене нове бачення соціального і культурного контексту його функціонування. Розширення функцій музею, становлення музезнавства як самостійної наукової

дисципліни свідчить про перетворення музею на особливий соціально-культурний інститут в єдності його соціальної та культурної складових. При цьому соціальний аспект включає сукупність відносин окремої людини з іншими суб'єктами економічних, соціальних, ідеологічних, політичних відносин, сформованих у процесі їх діяльності, а культурний - сукупність способів і результатів діяльності людини, що стосується як матеріальної, так і духовної сфер. Ця обставина позначилася на спрямуванні та механізмах трансформації музейних установ.

Соціальна, культурна, традиційна та інноваційна складові діяльності музею мають перебувати в оптимальному поєднанні. Це завдання вимагає вироблення механізму такого поєднання, що стає можливим при з'ясуванні співвідношення між поняттями традиційності та інноваційності.

Слід підкреслити, що співвідношення між традицією й інновацією залежать від історичних умов, які визначають розвиток адаптаційної стратегії суспільства. В діяльності музеїв індустріального суспільства, характерними ознаками якого є індустріалізація та урбанізація, домінує традиційна складова, сутність якої полягає у формуванні та вивченні колекцій. На основі аналізу значного обсягу літератури встановлено, що відсутність у працівників музейних установ належної уваги до специфіки роботи з різними категоріями відвідувачів, призвела до різкого зниження відвідуваності музеїв. Перехід від індустріального до постіндустріального суспільства супроводжувався істотними змінами в його структурі, зокрема зменшенням частки матеріального виробництва і розвитком сектора послуг та інформації, зміною характеру людської діяльності, а також суттєвими перетвореннями в соціальній структурі суспільства. Розвиток інформаційно-комунікативних технологій зумовив їх поширення в музейній сфері, що стало однією з головних причин трансформації музейних установ.

Трансформація в музейній сфері - це, перш за все, переосмислення ролі музею в сучасному суспільстві, вдосконалення форм і методів роботи з відвідувачами у відповідності з вимогами часу. Перебудовуються відносини між музейними установами і суспільством: на зміну пасивному відображенню дійсності приходить активний вплив на неї. Відбувається нова, якісна видозміна експозиційної роботи при розширенні сфери музейної діяльності, розробляються інноваційні

програми культурно-освітньої діяльності, вдосконалюється експозиційний дизайн.

Реалізація повного обсягу завдань, що поставили перед музейними установами, неможлива без урахування політичних (зміни в політиці уряду, в чинному законодавстві, впровадження нової організаційної структури музеїв), економічних (зміни в економіці, що впливають на чисельність відвідувачів і визначають якість музейних послуг), соціальних (демографічні зміни, що впливають на музейну аудиторію, конкурентна боротьба за фінансові ресурси і відвідувачів, пов'язана з розвитком туризму, роль музеїв у розв'язанні соціальних проблем), технологічних (удосконалення стандартів подання музейних колекцій і засобів комунікації, поширення комп'ютерних систем, що зумовлює зростання вимог відвідувачів) факторів.

Головною особливістю музейної діяльності у XX - на початку XXI століття стало експериментування, яке зумовило трансформацію традиційних форм музейної роботи. Вона полягає у:

- впровадженні інноваційних технологій експозиційного дизайну;
- використанні «не музейних» видів діяльності - музейного менеджменту, маркетингу;
- зміні кадрової політики - від класичного керівника - науковця до ефективного менеджера;
- застосуванні новітніх інформаційно-комунікативних технологій;
- створенні віртуальних музеїв.

Головне завдання трансформації музейних установ полягає убереженні сутності музею при значній видозміні форм і методів його діяльності. Результатом творчого пошуку в музейній сфері є створення нових типів музейних установ: культурних центрів, у яких діють спеціалізовані експозиції, що акцентують увагу на досягненнях різних музеїв знань, окремих наук і видів мистецтва; спеціалізованих дитячих музеїв, де вся експозиційна й освітня робота проводиться з урахуванням вікових особливостей дітей і з використанням методик, запропонованих музейною педагогікою (дитяча студія в Единбурзі та ін.); екомuzeю, в якому відтворене з метою його збереження культурно-історичне середовище.

Розвиток вітчизняних музеїв, що на сучасному етапі є центрами духовного відродження нації, тісно пов'язаний з інноваційними інформаційно-комунікативними технологіями. Це актуалізує проблему

вдосконалення традиційної системи управління і структури музею, адекватної вимогам часу, а також проблему створення належної нормативно-правової бази для функціонування музеїв України.

Зважаючи на викладене вище можна сформулювати такі висновки:

1. Суспільно-політичний, соціально-економічний, культурний розвиток української держави зумовив необхідність змінити характер і зміст діяльності традиційних музеїв. Назріла потреба у формуванні музею нового типу, який би, відповідав вимогам часу. Аналіз історичних, культурних, джерелознавчих матеріалів дозволив дійти висновку, що проблема трансформації музею як соціокультурного інституту в українській історичній науці привертала недостатньо уваги. Це й обумовило необхідність її комплексного міждисциплінарного дослідження.

2. Музей на різних етапах свого історико-культурного розвитку зазнав еволюції: від зібрання раритетів до соціокультурного інституту. Нові соціокультурні умови спричинили перетворення традиційної моделі музейної установи, характерною ознакою якої була орієнтація на елітарну публіку, на інноваційну, мета якої - звернення до різних верств населення. Основними факторами трансформації музею як соціокультурного інституту є розвиток інформаційно-комунікативних технологій, економічні і політичні зміни в суспільстві.

3. В зарубіжних музеях трансформаційні процеси були результативнішими внаслідок багатьох політичних та соціально-економічних чинників, зумовлених розвитком науки і техніки та становленням інформаційного суспільства. Натомість трансформація українських музейних установ має свою специфіку, зумовлену, з одного боку, класовим підходом до формування експозицій, однобічністю у комплектуванні музейних фондів відповідно до постулатів комуністичної ідеології СРСР та перехідним періодом, становленням ринкової економіки, формуванням нової соціальної структури суспільства незалежної України - з іншого.

4. Глибока інтеграція сучасного музею в соціум визначає його суспільну та культурну роль в умовах глобалізації. Музейна установа, зберігаючи та популяризує пам'ятки матеріальної та духовної культури, здатна запобігати посиленню тенденцій до культурної уніфікації шляхом усвідомлення нацією власної самобутності.

Діяльність музею як репрезентанта культурних цінностей спрямована на формування і поширення знань, збереження пам'яті нації, підвищення рівня знань про минуле і сьогодення. До музейної установи люди приходять у пошуках життєвих цінностей та орієнтирів, духовного здоров'я, відчуття спадковості в часі. Музеї допомагають їм долати проблеми, пов'язані з різноманіттям багатокультурного світу, формуючи терпимість, толерантність і уміння цінувати життя.

5. Залучення позабюджетних коштів фінансування, все активніша співпраця музеїв з фінансовим, промисловим і торгівельним капіталом, суспільними рухами й організаціями - необхідна умова збереження культурно-історичної спадщини, відтворення творчого потенціалу, розвитку культурного життя. Основними формами і методами фінансового забезпечення музейних установ у процесі їх трансформації є: податкова політика уряду; ефективна законодавча база; власна комерційна діяльність; підтримка з боку бізнесових структур (спонсорство, благодійність, патронат); членство (membership); технології налагоджування зв'язків з громадськістю - publicrelations.

6. Важливою умовою впровадження інновацій в діяльність музею історії та розвитку української мови та літератури є використання сучасних інформаційних технологій, що розширюють можливості зберігання, аналізу і демонстрації історико-культурних пам'яток, створення баз даних галузі, а також застосування експертних систем та інших систем штучного інтелекту, що зумовило виникнення феномена «віртуального музею».

7. Соціально-економічні зміни в Україні створили передумови для інноваційних перетворень у діяльності вітчизняних музеїв, здійснення яких вимагає удосконалення системи управління, урізноманітнення форм і методів роботи з відвідувачами. Ефективне фінансове та матеріально-технічне забезпечення вітчизняних музеїв можливе за наявності аналітичних центрів з питань музейного маркетингу, менеджменту, порівняльного економічного аналізу, що дозволить розробити механізм залучення інвестицій для реалізації музейних програм, вдосконалити механізми державної підтримки музейної справи для залучення благодійної допомоги, меценатських і спонсорських коштів шляхом податкового, митного та інших видів економічного регулювання. [12, 13].

Література

1. Белофастова Т.Ю. Педагогічні засади діяльності музею як соціально-культурного центру: Автореф. дис. канд. пед. наук. - К., 2003. - 22 с.
2. Бондар М.М., Мезенцева Г.Г., Славін Л.Н. Нариси музейної справи. - К., 1959. - 156с.
3. Гнедовский М.Б., Дукельский В.Ю. Музейная коммуникация как предмет музееведческого исследования // Музей - культура, общество: СПб. науч. тр. - М., 1992. - 360с.
4. Дьяконов В.М. Жизнь и музей.-М., 1963.
5. Закон України "Про музеї та музейну справу" // Урядовий кур'єр. - 1995. - 17 серпня. - С.8-9.
6. Закс А.Б. Из истории экспозиционной мысли советских музеев. - М., 1970. - 136 с.
7. Іващенко Л.К. Музеї і виставки, як форми поширення знань в Україні на рубежі ХХ ст.// Наукові записки НПУ ім. Драгоманова - Вип. ХІ, с. 230 - 632.
8. Маньковська Р.В. Музезнавство в Україні. - К., 2000. - 140 с.
9. Матівос Ю.М. Місто на сивому Інгулі.- Історико-публіцистичний нарис. - Кіровоград, ТОВ "Діаграма", 2004р. - 296с.
10. Мезенцева Г.Г. Музезнавство.- К.: Вища школа, 1980.-120с.
11. Музееведение. Музеи исторического профиля./ Под редакцией К.Г. Левикина.-М.: Высшая школа, 1988.-431с. - 255 с.
12. Пантелейчук І.В. Музей: від зібрання раритетів до науководослідної установи // Питання культурології: Міжвід. зб. наук. ст. - К., 2001. - Вип.17. - С. 71-76.
13. Пантелейчук І.В. Сучасна трансформація музеїв: економічний аспект // Культура і мистецтво у сучасному світі: Наукові записки КНУКіМ. - К., 2002. - Вип. 3. - С. 112-116.
14. "Роль музею історії Київщини у підвищенні кваліфікації педагогічних працівників"// Лекції Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів.
15. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні історичної пам'яті багатовікових традицій українського народу // З любов'ю до України. - К., 1995. - 194 с.
16. Юрєнева Т.Ю. Музееведение. - М.: Академический проект, 2003. - 605 с.
17. Юхневич М.Ю. Я поведу тебя в музей: Учебное пособие по музейной педагогике. - М., 2001.